



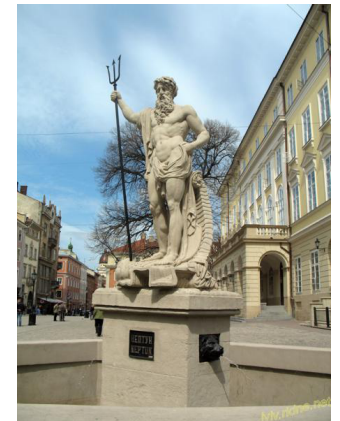
Методичні вказівки

до теми

«Національно–культурне  
відродження України ХІХ ст.»

з дисципліни

«Історія української культури»  
для студентів усіх спеціальностей



Міністерство освіти і науки України  
Вінницький національний технічний університет

**Методичні вказівки**  
**до теми**  
**«Національно-культурне відродження України ХІХ ст.»**  
**з дисципліни**  
**«Історія української культури»**  
**для студентів усіх спеціальностей**

Вінниця  
ВНТУ  
2020

Рекомендовано до друку Методичною радою Вінницького національного технічного університету Міністерства освіти і науки України (протокол № 11 від 21.05.2020 р.)

Рецензенти:

**О. В. Гречановська**, кандидат педагогічних наук, доцент

**А. Б. Пономаренко**, кандидат історичних наук, доцент

Методичні вказівки до теми «Національно-культурне відродження України ХІХ ст.» з дисципліни «Історія української культури» для студентів усіх спеціальностей / Уклад.: О. В. Зінько, Т. І. Сідлецька. – Вінниця : ВНТУ, 2020. – 42 с.

У методичних вказівках наведено основні рекомендації до вивчення теми «Національно-культурне відродження України ХІХ ст.» з дисципліни «Історія української культури». Є контрольні запитання, список рекомендованої літератури, приклади творчих робіт студентів ВНТУ, присвячених творчості Т. Г. Шевченка.

## ЗМІСТ

|  |    |
|--|----|
| <b>ВСТУП</b> .....   | 4  |
| <b>РОЗДІЛ 1 НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНЕ ВІДРОДЖЕННЯ ХІХ ст</b> ....                                  | 5  |
| 1.1 Революційно-демократична та націоналістична концепції культури ..                          | 5  |
| 1.2 Література. Український романтизм.....   | 8  |
| 1.3 Освіта.....  | 9  |
| 1.4 Особливості шлюбно-сімейних стосунків .....  | 13 |
| 1.5 Архітектура та образотворче мистецтво .....  | 14 |
| 1.6 Музична і театральна культура .....  | 21 |
| <b>РОЗДІЛ 2 ТВОРЧІСТЬ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА</b> .....  | 27 |
| Приклади студентських творчих робіт на тему<br>«В чому сучасність поезій Т. Г. Шевченка?»..... | 31 |
| <b>СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ</b> .....  | 41 |

## ВСТУП

Пропоновані методичні вказівки розраховані на студентів, які вивчають дисципліну «Історія української культури», зокрема, тему ««Національно-культурне відродження України ХІХ ст.» цього курсу.

У праці відображено головні історичні етапи національно-культурного відродження, специфіку і загальні напрями розвитку української культури у ХІХ ст. Підкреслено важливість цього періоду для формування української нації й розбудови вітчизняної культури. На основі аналізу праць видатних українських учених, громадсько-політичних діячів простежено розвиток української культурологічної думки у ХІХ ст. Подано відомості з історії освіти і науки, літератури, архітектури, образотворчого мистецтва, музики й театру. Українська культура розглядається як цілісне своєрідне, унікальне явище в площині європейського культурного простору.

Робота дає можливість читачеві долучитися до духовної скарбниці, створеної українським народом у ХІХ ст. Від рівня засвоєння цих надбань суттєво залежать розвиток почуттєво-образного сприйняття суспільних явищ та художніх цінностей, світоглядні позиції фахівця, загалом його загальна культура, здатність використовувати ці здобутки у вирішенні актуальних проблем сучасності.

Методичні вказівки до теми «Національно-культурне відродження України ХІХ ст.» з дисципліни «Історія української культури» спрямовують студентів оберігати та розвивати культурні надбання і українські мистецькі традиції.

## РОЗДІЛ 1 НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНЕ ВІДРОДЖЕННЯ ХІХ СТ.

### 1.1 Революційно-демократична та націоналістична концепції культури

Т. Шевченко, І. Франко, Леся Українка, П. Грабовський, М. Коцюбинський були не тільки видатними українськими письменниками, а й відомими громадсько-політичними діячами, теоретиками культури. Їхньому перу належить низка праць, у яких подається широка панорама розвитку культури українського народу на тлі світових культурних процесів ХІХ – поч. ХХ ст.

Для **революційно-демократичної концепції** українських гуманістів характерна глибока гуманістична спрямованість, історичний оптимізм, віра в майбутнє українського народу. Наприклад, І. Франко вважав духовну культуру найважливішим чинником усякого розквіту людської цивілізації, найкращим її мірилом.

Головною рисою революційно-демократичної концепції культури було утвердження ідеї про самоцінність кожної національної культури та необхідність взаємозв'язків різних народів. Функціонування духовних цінностей інших народів у національній культурі розглядалось як одна з основних умов її успішного розвитку, яка здатна вивести національну культуру на широкий шлях міжнародного спілкування, приєднати її до скарбниці світової культури.

Культурні діячі послідовно захищали у змісті культури пріоритет науки над різними ідеологічними системами. Наприклад, І. Франко, перекладаючи працю Ф. Енгельса «Анти-Дюрінг», пропустив місця, де йшлося про неподільну владу мас, державу диктатури пролетаріату. Це було пов'язано з тим, що українські гуманісти виступали за з'єднання культури з життям простого народу, за її спрямування на шлях служіння загальнолюдським цінностям: демократії і соціальному прогресу.

У розробку науково-теоретичних проблем культурного процесу вагомий внесок зробив **Михайло Драгоманов** (1841–1895) – історик, філософ, політик і політолог, культуролог, літературознавець, фольклорист, критик і журналіст. Усе життя залишався вірним загальнолюдським ідеалам, обстоював **надважливість і первинність гуманістичних принципів**, зокрема і в політиці. М. Драгоманов вірив у духовний поступ людства, загальний прогрес, в широкі можливості вдосконалення людини. Сам постійно і наполегливо вчився, бо вважав, що прогрес залежить від безперервного розумового розвитку.

На думку М. Драгоманова, людство має організовуватися не за державами, а за націями, бо людини взагалі, на його думку, не буває. Кожна людина пов'язана зі своєю нацією, без якої неможливе об'єднання людей в органічні спільноти. Він доводив, що **загальнолюдське і національне** – поняття, нерозривно пов'язані та взаємозумовлені. Національне органічно пов'язане з життям усього людства, із загальнолюдським, а духовний розвиток людства в цілому здійснюється через розвиток національних культур.

Як просвітителю М. Драгоманов виступав за розумне співжиття націй, за внесення певного контролю в міжнаціональні відносини та взаємодопомогу націй в боротьбі за визволення. Був закоханий в Україну, тому в радянські часи вважався «націоналістом». М. Драгоманов намагався об'єднати українську інтелігенцію в єдиний потік, доводячи, що політичні розбіжності не так важливі, як важливо єднання всіх усередині української нації в ім'я загальної національної автономії.

В роботі «**Чудацькі думки про українську національну справу**» учений робить висновок, який фактично стає гаслом гуманізації кінця ХХ ст., що треба осмислити культуру України в європейському контексті, з орієнтацією на загальнолюдські цінності. «Вся практична мудрість людська може бути в тому, щоб убачити напрямок руху світового, його міру і закон і послужитися цим рухом, інакше той рух піде проти нас, розчавить нас». Актуальність ідеї М. Драгоманова полягає в тому, що сьогодні, в умовах глобалізації українцям потрібно усвідомити себе як світову націю, яка приймає виклик часу, тоді є шанс, що загроза деградації інтелектуального ракурсу нас обмине.

Подальший розвиток української культурологічної думки пов'язаний із постаттю **Михайла Грушевського** (1866–1934). Історик, академік, визначний суспільно-політичний діяч, перший президент УНР (1917–1918). М. Грушевський активно розробляв «українську ідею» («Хто такі українці і чого вони хочуть»), завдяки якій українська культура не є провінційною, не є вторинною, а є однією із найстаріших культур в світі (прапредків виводив від трипільської культури на основі теорії «автохтонності»).

М. Грушевський критикував М. Драгоманова за його «прив'язаніє» до російської культури та дуже скромними вимогами для українства. Серед думок М. Грушевського: «Український народ так довго, протягом століть, віддавав свої сили, здібності, капітали на службу російському народу, що гадки про його особні інтереси, про життя для самого себе, готові здаватися бунтарськими багатьом. Українці різних політичних поглядів мають порозумітись та знайти між собою середній термін своїх спеціальних та національних домагань», які є актуальними і сьогодні.

Разом із революційно-демократичною у ті ж часи поступово розвивалась **націоналістична концепція культури**. Теоретичні засади розроблялись **Миколою Міхновським** (1873–1924) та **Дмитром Донцовим** (1883–1973).

Якщо М. Драгоманов, І. Франко, Леся Українка та інші представники української інтелігенції формували свої теоретичні висновки на необхідності виховання любові до всіх слов'янських народів, то **Д. Донцов** у своїй книзі **«Націоналізм»** називає це «сентиментальною любов'ю до неньки України, враховуючи чужу силу на рідній землі». Тому, на його думку, «потрібен войовничий дух, примат сили, а не рабський мозок та рабське серце української інтелігенції. Потрібна людина нового духу, бо лише культура, яка зміцнює волю нації до життя, до влади, має право називатись національною. А все, що стає на перешкоді в ній духу нації належить до антикультури, антицінностей. Найголовнішим завданням є засвоєння драматичного, вольового світогляду сильних народів-володарів, оскільки без такого світогляду ми всі залишаємось нацією пригніченою, провінцією».

Націоналісти називали революціонерів-демократів лжепатріотами, які не злязять з печей:

*Ще стоїть Україна! Не вмерла вона,  
І вмирати не має охоти.  
Кожна піч українська – фортеця міцна,  
Там на чатах лежать патріоти!*

На думку дослідників, націоналістична концепція **М. Міхновського** була ближче до екстремістської, бо в своїх **«Десяти заповідях»**, він стверджував, що «всі люди твої брати, але москалі, поляки, мадяри та жиди – це вороги українського народу. Україна для українців, тому виганяй з неї усіх ворогів. Усюди і завжди вживай української мови...». Але націоналістична концепція в державі, де весь інтелігентний прошарок нації мав російську освіту, вмів спілкуватись тільки російською, не могла бути привабливою.

Основними етапами українського національно-культурного відродження були:

- академічний, або шляхетський – етап збирання культурної спадщини (кінець XVIII – 40 роки XIX ст.);
- українофільський, або культурницький (народницький) етап (1840–1880 рр.);
- політичний, або модерністський (1880–1914 рр.).



## 1.2 Література. Український романтизм

Рух слов'янського відродження Європи підштовхнув до появи великої кількості літературних творів українською мовою. Нова доба української літератури почалась з «Енеїди» **І. Котляревського** (1798). Головною передумовою, з якої починається нова доба української літератури, була народна творчість – **жартівлива література**, в стилі якої була написана «Енеїда». Тобто героїчно-комічна поема, на зразок модних на той час французьких та німецьких комедій. Це була історія мандрівки троянців, що після загибелі Трої втекли під проводом Енея, королівського роду, та після різних блукань опинилися в Італії, де створили собі нову батьківщину, що дала початок римській державі. Цю загальновідому тему І. Котляревський описав по-своєму. З троянців він робить козаків, з грецько-римських богів – українських дрібних панів, і всі деталі показує в площині повсякденного українського життя. Основна ідея твору – показати симпатії та щирі почуття зневажаєному народові, виступити проти кріпосницького гніту, засудити соціальну несправедливість.

«**Вічною книгою української незалежності**» називали книгу «**Історія Русів**» невідомого автора. У праці він послідовно розвиває думку, що політично-національна та культурна історія України має свою власну традицію від найдавніших часів. Довгий час книга поширювалась в рукописах, бо вважалась ворожою російському урядові. В Москві була видана у 1846 р. тому, що до 1847 р. українські книжки ще видавались. Після арешту у 1847 р. Кирило-Мефодіївського товариства українська література була заборонена. Але українські діячі обходили цензуру.

Для літератури XIX ст. характерною була поява **українського романтизму**. Літературна течія була загальноєвропейською, однак в кожній національній літературі мала свою специфіку. Спільними ознаками були: релігійність, фантастика, фольклор. Український романтизм був зацікавлений народною поезією, народним побутом, малодослідженим героїчним минулим. Основними сюжетами були: боротьба з турками, татарами, поляками. Поети оспівували героя-козака – мужнього захисника батьківщини. Осередком поетів-романтиків був Харківський університет.

Одним із лідерів поетів-романтиків був **Микола Костомаров** (1817–1885) – історик та письменник, автор фундаментальних праць з історії України, а також ліричних поезій, балад, історичних драм та повістей. Народився у травні 1817 р. у Воронезькій губернії у неодружених батьків, мати була кріпачкою. Через три місяці батьки одружились, мати стала вільною, але син офіційно вважався кріпаком. Батько, розуміючи потребу гарної освіти, відправив його вчитися у московський пансіон. Офіційно всиновити М. Костомарова не встиг, бо був убитий власними кріпаками.

У 1833 р. М. Костомаров складає іспити і потрапляє до Харківського університету, де захоплюється поезією, історією, фольклором, вдається до інтенсивної самоосвіти, особливо з вивчення європейських мов. Німецьку опанував за два з половиною місяці, в оригіналі читав Й. Гете та Ф. Шіллера.

У 1840 р. здобув ступінь магістра, взявся писати дисертацію на тему «О причинах и характере унии в Западной России». Захист заборонили, знайшовши крамолу, а міністр народної освіти С. Уваров наказав примірники тексту спалити, але дозволив взяти іншу тему. М. Костомаров не здається і захищає дисертацію «Об историческом значении русской народной поэзии».

Під час пробудження національної самосвідомості дослідник захопився романтичною філософією. М. Костомаров намагався започаткувати в українській літературі жанр історичної драми.

Учений викладав історію в Київській гімназії. Після виступу з лекцією в Київському університеті відразу був одногolosно обраний університетською радою професором кафедри історії. За сміливість та патріотизм студенти після лекцій на руках виносили свого викладача до екіпажу. Історія України в період національно-культурного відродження була особливо популярною.

Серед українських романтиків був і **Тарас Шевченко** (1814–1861), збірка поезій, якого під назвою «**Кобзар**» стала другим епохальним твором української літератури після «Енеїди» І. Котляревського. Значну роль у піднесенні національної свідомості відігравали талановиті українські літератори: Г. Квітка-Основ'яненко, П. Гулак-Артемівський, Є. Гребінка, О. Духнович, П. Куліш, М. Гоголь та ін.

У другій половині XIX ст. в літературі сформувався **реалістичний напрям**, представниками якого були М. Вовчок, І. Нечуй-Левицький, П. Мирний, Леся Українка та інші літератори, які в своїх творах відображали гострі соціальні і психологічні проблеми українського суспільства.

### 1.3 Освіта

Усі школи в Україні у XIX ст. були російськими. Навчатися рідною мовою було заборонено. У підручниках йшлося виключно про життя, звичаї, історію та мистецтво російського народу. Про минуле, традиції та звичаї українського народу не згадувалося.

Система приходських та повітових училищ, гімназій, приватних пансіонатів нерідко не працювала: при училищах були директор, учитель, на-

глядач, проте учнів не було. Переведення монастирів на державні дотації позбавили і церкву можливості вчити сільських дітей. Школи оживали лише під час відвідин урядових осіб. Чиновники дбали передусім про те, щоб вивіска на школі з двоглавим орлом мала «належний малюнок», щоб школа була побілена на випадок приїзду перевіряючого чиновника, книги були новенькими, щоб на стінах висіли правила, розклади та інструкції.

Діти української еліти могли вчитися тільки в школах та університетах Санкт-Петербурга і Москви. Представники освіченої громадськості робили спроби впровадження у школу української мови як мови викладання. Почали з'являтися **недільні школи**, в яких викладання велось українською мовою. Фундаторами таких шкіл ставала університетська молодь з числа революційних демократів. Допомогали також члени руху «хлопоманів», основним завданням яких було працювати для добра народу. Надання елементарної освіти українською мовою вони бачили необхідним чинником національного самоусвідомлення.

З'являються перші шкільні підручники: «Буквар южноруській» Т. Шевченка, «Грамматика» П. Куліша, яка була одночасно книжкою для читання і підручником з арифметики, «Українська абетка» М. Гатцука.

Після розгрому поліцією у 1860 р. таємного гуртка студентів у Харківському університеті влада наказала недільні школи закрити. Завершив справу Валуєвський указ 1863 р., в якому стверджувалося, що ніякої української мови не було, немає, і бути не може. Наступним Емським указом був заборонений ввіз українських книжок з-за кордону, видавництво українських творів, заборонялися українські вистави, навіть слова при нотах. Деяка відлига відбулася за Олександра III, який переглянув Емський указ, дозволивши друкувати українські словники. На п'єси та пісні, які не були заборонені цензурою видавали дозвіл місцеві органи російської адміністрації.

**Вища освіта.** Серед вищих шкіл, які мали автономію виділявся Харківський університет. Його відкриття у 1801 р. є заслугою високоосвіченого дворянина-поміщика **Василя Каразіна**. Він, поряд зі Г. Сковородою, І. Котляревським, Г. Квіткою-Основ'яненком та іншими, увійшов до історії українського культурного процесу як архітектор відродження.

В. Каразін походив із сім'ї емігранта, але сам себе вважав українцем. Будучи радником царя, він написав проект реорганізації системи освіти в імперії. Конверт без підпису поклав на столі в імператорському кабінеті. Олександр III зацікавився, розшукав автора, наблизив до себе.

Університет мав чотири факультети: історико-філологічний, юридичний, фізико-математичний, медичний. За 50 років Харківський університет підготував близько 3 тис. фахівців з різних галузей знань.

В. Каразін запросив відомих на той час людей викладачами в університет. Серед них були Й. Гете, П. С. Лаплас. За рекомендацією Й. Гете – фі-

лософа Й. Шада. На викладання математики з Петербурга запросив Т. Осиповського, який читав лекції з математики та небесної механіки на рівні найкращих світових досягнень. Враховуючи те, що підручників не було, він сам перекладав книжки закордонних математиків. Його курси диференціального, інтегрального та варіаційного числень були унікальними в Російській імперії.

Першим ректором університету став Іван Рижський. А з 1813 р. ректором стає Т. Осиповський, при якому ворожнеча між «руськими» та «німцями» набула іншого вигляду. Почалася ворожнеча між математиками-природознавцями та філософами-гуманітаріями. Т. Осиповський філософію розглядав як фантазію, часто демонстрував до неї свою зневагу. Почалися переслідування філософів. Й. Шад змушений був покинути Росію. Університет втратив провідного філософа.

Помста не примусила себе довго чекати. Т. Осиповський висунув молодого студента-математика М. Остроградського на отримання кандидатського ступеня. Філософи запротестували, бо він не слухав курсу філософії, а тому не розуміється в Законі Божому. Ректор почав вихованця захищати, пояснюючи, що студенти не слухають філософії тому, що «із оної нічого не розуміють, а вивчати слова напам'ять не мають бажання». Але на посаду міністра освіти було призначено князя О. Голіцина, який видав циркуляр, що святе письмо є засадовим стосовно викладання всіх дисциплін! А вивчалось воно в ті часи в курсі філософії. Справа завершилася тим, що М. Остроградському ступеня не дали. Він поїхав до Парижа, де був оцінений дуже високо, а повернувся до Санкт-Петербурга, а не до Харкова. Став і професором, і академіком та разом із П. Чебишовим заснував власну математичну школу. У конфлікті програли обидві сторони, а виграло невігластво.

Харківський університет мав широку автономію на зразок західно-європейських університетів. Він мав шкільний округ – 249 середніх та нижчих шкіл. Університет мав право друкувати власні періодичні видання та наукові праці. Мав право цензури всіх книг. Фактично було створено територіальне міністерство освіти. В університеті видавався «Український Вестник» російською мовою з яскраво визначеним українським профілем, де послідовно вживалися поняття *Україна, український*, а не *Малоросія, малоросійський*. Університет став колискою національно-культурного відродження XIX ст.

У 1834 р. був заснований Київський університет. Формально це був російський університет, призначений для освіти поляків після придушення польського повстання 1830–1831 рр. та закриття багатьох польських шкіл. В університеті мали право навчатися й українці Київської, Волинської та Подільської губерній. До складу університету входили 2 факультети: філософський та юридичний. У 1834 р. в університеті налічувалося 60 студентів. Першим ректором був романтик, філософ, ботанік, історик

літератури, етнограф (збирав та видавав народні пісні) **Михайло Максимович** (1804–1873).

Уже з дитинства вчителі, через пристрасть до збирання флори, маленького хлопчика охрестили «професором». Жага пізнання таємниць природи робила його одержимим. Блискуча кар'єра у Московському університеті: у 29 років – доктор біологічних наук, у 30 стає ректором Київського університету. М. Максимович захоплювався романтичною літературою, філософією. Любив казати: «Сповнений загадок і таємниць світ потребує інтуїтивно-емоційного, ірраціонального пізнання, надто коли ж йдеться про безмежно складний, суперечливий, внутрішньо безконечний світ людини...».

Або: «В серці міститься переконання; від теплоти почуття воно залежить; і тільки в союзі з цією теплотою світло розуму дає іскри і полум'я живого знання. Душа своїм почуттям проникає в найнепрозоріші глибини буття, в таємниці життя, недоступні для самого розуму...».

Так склалися обставини, що викладаючи в університеті російську словесність, М. Максимович захопився україністикою, історією, фольклором. Результатом досліджень стає збірка «Малоросійських пісень». Тому саме з М. Максимовича починається українська фольклористика як наука. Учений проаналізував особливості українських пісень порівняно з російськими. М. Максимович був найкращим знавцем історії Києва. Він обходив усі його найпотемніші кутки, пагорби, оглянув та дослідив пам'ятки старовини. Був чудовим гідом для своїх друзів, серед яких був і О. Пушкін. «Дурість, варварство та невігластво не поважає минулого, плазуючи лише перед теперішнім» – любляли говорити обоє.

У 37 років через хворобу змушений був піти на пенсію. Оселився у невеличкому будинку, продовжував писати наукові статті, проникнуті благородним патріотичним почуттям. Коли зрозумів, що жити залишилось недовго, зробив останні розпорядження, замовив домовину, показав місце для могили і помер. На пам'ятнику написали: «Пом'яну дні древнія... В твореннях рук твоїх поучался».

Деякі дослідники називають М. Максимовича патріархом науки того часу. Його праці сприяли згодом зародженню історико-філологічної школи Київського університету. Головним висновком його робіт була думка про те, що українська мова – це самостійна мова. М. Максимович перший подав усі найвиразніші прикмети української мови.

Після реформи освіти 1864 р. відбулася уніфікація навчання. Усі школи почали працювати за єдиним планом та програмою. Діти здобували елементарні знання: вчилися читати, писати, вивчали елементарну арифметику, Закон Божий. У кінці століття в Україні налічувалося 129 гімназій, 19 реальних і 17 комерційних училищ, 17 тис. початкових шкіл. Усі разом вони могли охопити освітою лише 30% дітей.

## 1.4 Особливості шлюбно-сімейних стосунків

Характерним для XIX ст. було також становлення системи жіночої освіти. Після революційного виступу декабристів піднявся рівень громадянської самоосвіти жінок. Дослідники звертають увагу на те, що саме декабризм збудив у жінок мужність, енергію, розкрив найкращі душевні якості жінок, невичерпний запас любові і співчуття до жертв насилля. Поступово в боротьбі з офіційними владними структурами та стереотипними уявленнями про місце жінки в сім'ї та в суспільстві формувалася новий жіночий тип. Жінки поруч із чоловіками брали участь у страйках, були членами молодіжних радикальних гуртків. Їх, так само як і чоловіків, притягали до політичних процесів, відправляли на заслання та у в'язниці. Стають популярними ідеї жіночої емансипації. Було відкрито жіночу гімназію в Києві в 1859 р. Завдяки положенню про жіночі училища дівчатка усіх верств населення отримали можливість здобувати освіту. Українські жінки повернули давньоруську традицію опікуватися організацією недільних шкіл. Серед фундаторок – Христина Алчевська, яка навчила грамоті тисячі жінок.

Ідею надання освіти жінкам підхопили інститути шляхетних дівчат, жіночі гімназії, єпархіальні школи. Головним було релігійне виховання, шляхетна поведінка, скромність, великодушність, фізичне виховання, розвиток педагогічних здібностей. Рукоділля, домоводство, господарські роботи були обов'язковими серед освітніх дисциплін. Для формування правильних стосунків з представниками чоловічої статі на бали жіночих гімназій запрошували кадетів, вихованців чоловічих гімназій.

Велика кількість жінок, отримавши середню освіту, прагнула вищої. Вони відвідували відкриті публічні лекції, їздили вчитися за кордон, опановували чоловічі професії перекладача, журналіста, продавця, бібліотекаря, ставали лікарями. Піднесення промисловості потребувало нових робочих рук, тому участь жінок у трудовій діяльності стала необхідною.

Для XIX ст. був характерний розвиток капіталістичних відносин, які сприяли розпаду великої сім'ї, відокремлення подружніх пар. Найбільшої ваги набувають економічні основи шлюбу, урізноманітнюються форми укладання шлюбних угод. Шлюбна угода передбачала наявність посагу, який трансформувалася в придане.

Шлюбно-сімейні стосунки мали регіональні особливості. На Східному Поділлі дотримувалися традиційної угоди. Батьки молодих збиралися на змовини, які іноді поєднувалися з заручинами та супроводжувалися святковим обідом. Важливим було й виявлення матеріального становища молодої, наявність в неї землі. На Волині більше уваги звертали на посаг, бо за звичаєвим правом не обов'язково було наділяти в цьому регіоні молоду землю. У районах, підпорядкованих Австро-Угорщині, пріоритет мало землекористування. Одружитися із безземельною вважалося взяти шлюб

на вітер. Молодь не брала участь у таких змовинах, бо йшлося більше не про любов, а про землю.

Місцем спілкування молоді стають ярмарки, куди привозили дорослих синів та дочок на виданні, а також виготовлені ними речі. Товар слугував характеристикою претендента на шлюб. Працелюбство та господарські навички були основними критеріями шлюбного партнера.

## 1.5 Архітектура та образотворче мистецтво

Ще наприкінці XVIII ст. в архітектурі та образотворчому мистецтві утвердився новий напрям – **класицизм**, що базувався на традиціях мистецтва Давньої Греції та Давнього Риму. На зміну бурхливості й динамізму бароко прийшли врівноваженість і простота. Головним принципом архітектури було застосування античної ордерної системи на основі простих і чітких геометричних форм.

Як у Європі, так і в Україні з кінця XVIII ст. відбувається будівництво поміщицьких маєтків з великими парками, пишними палацами й численними службовими приміщеннями. У цих палацово-паркових ансамблях поєдналися риси класицизму й романтизму. Саме для романтизму притаманне використання таких декоративних паркових споруд, як гроти, арки, вежі. Для представників колишньої української козацької старшини, яка здобула російські дворянські титули, визначні тогочасні архітектори будували величні палаци, навколо яких розташовувалися романтичні парки. Так, за проектом архітектора *Чарльза Камерона* для гетьмана Кирила Розумовського було збудовано *палац в м. Батурині* на Чернігівщині. Це єдиний гетьманський палац, що зберігся до наших днів.

Одним із найкращих в Україні садибних комплексів, який збудовано в 20 – 30-х рр. XIX ст., є *комплекс у родовому маєтку Галаганів у с. Сокиринці* на Чернігівщині. Більшу частину його території займає парк, типовий для доби класицизму. Від європейських парків доби бароко з їх регулярними низькими насадженнями та квітниками такі парки відрізнялися штучно створеними романтичними краєвидами. *Палац у Сокиринцях*, збудований за проектом архітектора *Павла Дубровського*, є типовим зразком класицизму в архітектурі. Його центральний корпус увінчує баня, фасади прикрашають багатоколонні портики. Схожі *палацово-паркові комплекси* було створено також у Качанівці на Чернігівщині, у Тульчині та Вороновиці на Вінниччині, у Білій Церкві (*парк «Олександрія»*), в Умані (*парк «Софіївка»*) та інших регіонах України.

На зміну класицизму на початку XIX ст. приходять стиль **ампір** (від франц. empire – імперія) з тяжінням до монументальних форм римського вигляду. Церковні споруди в стилі ампір були відомі переважно на Полтав-

щині та Слобожанщині. Їхні форми розвивалися на тих самих зразках класицизму, які були відомі у другій половині XVIII ст.

Такими були *церкви* в Хоролі, Ромнах, Лубнах, Пирятині й Прилуках. Стиль ампір мав поступитися українським будівничим традиціям, зокрема в спорудженні малих будівель, провінційних палат, галерейок, ганків, що мали своєрідні українські прикмети.

У першій половині XIX ст. при новому адміністративному поділі України в стилі ампір збудовано більшість державних будівель Полтави, Чернігова, Києва, Одеси. Значного поширення набув тип повністю округлих споруд (ротонд), ампірних форм з колонадою або без неї. Такими є *церква в с. Кукавка на Поділлі* (проект В. Трощинського), *церква Різдва на Подолі в Києві*, *Вознесенська церква Фролівського монастиря в Києві*, *церква Гошівського монастиря в Галичині*, а також *церква на Аскольдовій могилі в Києві*.

Видатними архітекторами цієї доби були **Петро Ярославський** (1750 – 1810) з Харкова та **Андрій Меленський** (1766–1833) з Києва.

П. Ярославському належить будівництво ряду будівель на Харківщині та Херсонщині. А. Меленський спроектував і перебудував велику кількість споруд Києва, зокрема дерев'яний будинок театру (не зберігся), бурсу Київської академії. Йому належить також проектування і будівництво вже згаданих ротонди «Аскольдова могила» та будівель Фролівського монастиря на Подолі в Києві.

У Львові у 20 – 30-х рр. XIX ст. у стилі ампір зведено так звану *Губернаторську палату*, або *Намісництво* (на Підваллі), *бібліотеку Оссолінських*, *бібліотеку та музей Баворовських*, *Львівську ратушу* (1835), *Народний дім* на вулиці Рутовського і десятків житлових будинків.

В Одесі також зберігся ряд житлових будівель, виконаних у цьому стилі, їх проектували французькі та італійські архітектори. З українських варто згадати ім'я **Андрія Шостака**. У 1837–1842 рр. тут за проектом *Франца Боффо* було споруджено знамениті *Потьомкінські сходи*, що ведуть з одеського порту на Приморський бульвар.

Остання стадія класицизму, що припала на першу половину XIX ст., характеризується особливою лаконічністю і чіткістю архітектурних форм. Таким є *головний корпус Київського університету*, який спорудив у 1837 – 1842 рр. видатний архітектор **Вікентій Беретті** (1781–1842), що викладав архітектуру в Київському університеті.

Розвиток капіталізму значною мірою зумовив розмах міського будівництва, сприяв удосконаленню будівельної техніки, появі нових матеріалів і конструкцій. В архітектурі другої половини XIX ст. переважала **еклектика** – *змішування ознак різних стилів*. У цей час у Києві було споруджено *будинки Міської думи* (арх. О. Шілле), *готелю «Континенталь»*,



політехнічного інституту, першої гімназії (арх. О. В. Беретті), театру Соловцова та ін.

Видатною пам'яткою архітектури того часу є **Володимирський собор** у Києві (1862–1896, арх. І. Штром, П. Спарро, О. В. Беретті, К. Маєвський, В. Ніколаєв). У його художньому вирішенні було використано прийоми візантійської архітектури. Володимирський собор є також визначною пам'яткою монументального живопису. У розписах його інтер'єрів брали участь видатні російські та українські художники М. Врубель, В. Васнецов, М. Пимоненко, М. Нестеров та ін.

Наприкінці ХІХ ст. у зв'язку зі зростанням популярності оперного мистецтва було зведено чудові споруди театрів у Львові (арх. З. Горголевський), в Одесі (арх. Ф. Фельнер, Г. Гельмер) та Києві (арх. В. Шребер), виконані у віденському стилі «рінгштрассе», який у період розквіту еклектики набув інтернаціонального значення.

На західноукраїнських землях також з'явилося чимало визначних споруд: у Львові – будинки політехнічного інституту (арх. Ю. Захаревич), Галицького крайового сейму (арх. Ю. Гохбергер), у Чернівцях – будинок резиденції митрополита Буковини (арх. Й. Главка), на Закарпатті – мисливський палац графів Шенборнів, будинок ужгородської синагоги, комітетський будинок у Береговому.

Досить складним був розвиток української скульптури, яка у першій половині ХІХ ст. перебувала цілком під впливом класицизму і була підпорядкована завданням будівництва міст і декоративного оздоблення споруд.

Великого розвитку набула монументальна скульптура. На вулицях і площах міст почали встановлювати пам'ятники, завдяки чому мистецтво скульптури набуло громадського значення. Одним із найвидатніших скульпторів Російської імперії того часу був **Іван Мартос** (1754–1835), який народився в м. Ічня Чернігівської губернії. Він став професором, а потім ректором Петербурзької академії мистецтв. Найвідомішим його твором є монумент *Мініну і Пожарському* на Красній площі у Москві. В Україні скульптор виконав надгробки *гетьману К. Розумовському* в Батурині, *генерал-фельдмаршалу П. Румянцеву-Задунайському* в Успенському соборі в Києві, *пам'ятник А. – Е. де Рішельє* в Одесі та інші твори монументального мистецтва. Творам митця притаманні довершеність пропорцій, простота та врівноваженість композицій, гармонійність та благородство. Творчість І. Мартоса справила великий вплив на розвиток скульптури в Україні та Росії упродовж усього ХІХ ст.

Яскравим прикладом класицизму в скульптурі є *пам'ятник князю Володимиру* в Києві, встановлений у 1853 р. на ознаменування хрещення Русі. Його автори – скульптори *Василь Демут-Малиновський*, *Петро Клодт* і архітектор *Костянтин Тон*. Пам'ятник чудово вписується в ландшафт пагорбів правого берега Дніпра. Він є окрасою столиці України і нині.

У Західній Україні найвизначнішим мистецьким центром залишався Львів. Там працювало багато місцевих і зарубіжних майстрів. Значний вплив на їхню творчість справила віденська художня школа, в якій поєдналися ознаки бароко та класицизму. Великого поширення у Львові на той час набула меморіальна скульптура, багато пам'яток якої збереглося на славнозвісному *Личаківському кладовищі*. Талановитим майстром цього виду пластики був **Гартман Вітвер**, який у своїх меморіальних скульптурах втілював образ зажуреної жінки в античному хітоні. Серед найкращих творів з доробку Г. Вітвера – *чотири фонтани* на площі Ринок у Львові з постатями *Нептуна, Діани, Амфітрити й Адоніса*.

У скульптурі другої половини ХІХ ст. розвивалися реалістичні тенденції. Монументальна скульптура набувала дедалі більшого громадського звучання. Так, у різних містах України на кошти громадськості було встановлено пам'ятники Б. Хмельницькому, І. Котляревському, М. Гоголю, А. Міцкевичу, О. Пушкіну. Кінний пам'ятник гетьману Б. Хмельницькому на Софійському майдані в Києві (1888 р., скульптор М. Микешин) став одним із символів міста.

У станковій скульптурі набув поширення побутовий жанр. Основоположником української жанрової скульптури дослідники вважають **Леоніда Позена** (1849–1921). Митець добре знав життя народу, фольклор і з тонкою спостережливістю та віртуозним володінням формою втілював їх у своїх творах. Його персонажами є лірник, жебрак, шинкар, прості трудівниці. Працював скульптор також в історичному жанрі. Одними з найкращих творів історичної тематики є *«Скіф»* і *«Запорожець у розвідці»*.

Портретний жанр в українській скульптурі набув значного розвитку у творчості **Федора Балавенського** (1865–1943), автора погрудних портретів Т. Шевченка, М. Кропивницького, І. Котляревського, М. Лисенка та інших діячів культури. Його творам притаманні високий професіоналізм виконання, експресивність ліплення форми, вміння передати цілісність і неповторність індивідуальності героя.

У Західній Україні працювали талановиті скульптори *Петро Війтович, Антон Попель, Михайло Паращук, Григорій Кузневич* та інші. У Львові та інших містах високого рівня розвитку набули декоративна пластика, скульптурні оздоблення фасадів та інтер'єрів споруд. Так, окрасою Львова став уже згаданий Театр опери та балету, щедро оздоблений скульптурою. Фасад театру прикрашають три скульптурні групи: на вершині підноситься постать крилатої жінки з пальмовою гілкою – *«Слава»*; з боків встановлено дві групи: *«Комедія і драма»* та *«Музика»*. Їх створив скульптор П. Війтович. Митцю належать також чудові скульптури в інтер'єрі театру – *«Любов цілує Амура»*, *«Заздрість, зневажена Любов'ю»*, *«Материнство»*.

У згаданий період відбувається активний розвиток **образотворчого мистецтва**, зокрема, у першій половині ХІХ ст. розвиваються жанри стан-

кового живопису: портретний, історичний, пейзажний та побутовий. Поряд з популярним парадним портретом поширюється так званий *інтимний портрет*. Основна увага в цьому жанрі зосереджується на правдивому відтворенні зовнішніх і психологічних рис людини.

Першим із художників, хто звернувся до образів українських селян, був **Василь Тропінін** (1776–1857). Митець був кріпаком і майже двадцять років прожив на Поділлі. Один із найкращих творів художника циклу портретів – *«Дівчина з Поділля»*, в якому він передав поетичний образ чарівної дівчини-українки. Дослідники вважають, що В. Тропінін намалював декілька варіантів портрета Устима Кармалюка. Він створив образ молодого, вродливого, мужнього, чистого душею українського селянина. Окрім портретів художник малював краєвиди села Кукавки, в якому жив, та інших подільських сіл.

Творчість **Капітона Павлова** (1792–1852) сприяла розвитку демократичних тенденцій в образотворчому мистецтві. Художник творив у царині жанрового мистецтва, про що свідчать назви його картин (*«Бондар»*, *«Діти читають абетку»*, *«Хлопчик з голубком»* та ін.), в яких відтворено реальні сцени з життя пересічних людей.

Учень К. Павлова **Аполлон Мокрицький** (1810–1870) створив галерею портретів своїх сучасників, переважно людей творчої праці, а також жінок. Його творам притаманна романтична піднесеність. Найкращими з них вважають *«Портрет дружини»*, *портрети М. Гоголя*, *Є. Гребінки*, *автопортрет*.

Визначне місце в українському образотворчому мистецтві ХІХ ст. належить творчості **Тараса Шевченка** (1814–1861). Художню освіту він здобув в Академії мистецтв у Петербурзі, де його вчителем був відомий живописець Карл Брюллов. Творчість Т. Шевченка і в образотворчому мистецтві, і в літературі позначена духом романтизму. Це знайшло відображення у зацікавленості духовним світом людини, її почуттями, мальовничими куточками природи, пам'ятками старовини, палкому бажанні відтворити у своїх творах певний настрій, стан душі, у зверненні до історичного минулого українського народу, образів видатних особистостей.

Талант Т. Шевченка яскраво виявився у сфері станкового живопису, графіки, монументально-декоративного розпису та скульптури, він майстерно працював у техніці акварелі, олії, офорта, малюнка олівцем і пером. Т. Шевченку належить понад тисяча творів образотворчого мистецтва.

Особливе місце в мистецькій спадщині художника посідає портретний жанр. Ще замолоду він став популярним портретистом. Героями Т. Шевченка були його сучасники: чоловіки, жінки, діти. Найбільшою витонченістю й одухотвореністю характеризуються жіночі *портрети* (Г. Закревської, Є. Кейкуатової та ін.). Найкращі портрети художник

створив наприкінці життя. Це образи російського актора *Михайла Щепкіна* та американського – *Айри Олдріджа*. Вони характеризуються вільною, невимушеною манерою виконання, глибокою психологічною проникливістю.

Створював Т. Шевченко й автопортрети. У них він наче намагався зазирнути у власну душу, пізнати себе, осмислити власне життя. Його першому олійному автопортрету, написаному у 1840 р., притаманний дух романтизму. Це образ молоді, енергійної, сповненої творчої наснаги людини з натхненним блиском в очах. Таким був Т. Шевченко в найкращий період свого життя – в роки першого великого успіху, популярності, надій на майбутнє. В автопортреті останніх років життя створено образ людини, яка зазнала важких випробувань, проте не занепала духом. Загалом у портретному жанрі художник створив понад 130 робіт.

У 1842 р. Т. Шевченко намалював велике живописне полотно «*Катерина*» – своєрідну ілюстрацію до однойменної поеми. Ця картина є абсолютно оригінальним витвором мистецтва, не схожим на жодну картину Т. Шевченка чи будь-якого іншого художника. В її композиції та яскравому колористичному вирішенні простежуються традиції українського іконопису, мистецтва бароко та народної картини. Тема твору також була для того часу незвичною. У цій картині Т. Шевченко першим в образотворчому мистецтві возвеличив образ жінки, на яку, за законами тогочасної моралі, очікували лише осуд з боку суспільства та важкі життєві невір'яння.

Під час подорожей Україною митець створив велику кількість рисунків та акварелей. У них художник реалістично змалював краєвиди України, життя і побут селянства. Широковідомі малюнки цієї серії «*Хата батьків Шевченка в Кирилівці*», «*Вдовина хата на Україні*» та інші, картини «*На пасіці*», «*Селянська родина*». У 1844 р. була створена серія графічних робіт «*Живописна Україна*», яку художник задумав як періодичне видання про історію, народний побут, звичаї, природу, історичні пам'ятки.

Творчість Шевченка-художника мала величезний вплив на весь подальший розвиток образотворчого мистецтва в Україні. Як і поезія великого Кобзаря, його живопис та графіка сприяли пробудженню національної свідомості. Українська тематика стала провідною для наступного покоління митців.

У другій половині XIX ст. мистецтво живопису досягло ще незнаного злету. Відбувається розвиток демократичних тенденцій, загострюється протистояння між реалістичним напрямом та академізмом. Помітний вплив на живопис цього періоду мала література. Художники надавали великого значення сюжету, різним деталям, намагалися живописними засобами створити відчуття розповіді.

Великий вплив на творчість багатьох українських художників мала діяльність *Товариства пересувних художніх виставок*, спрямована на утвердження реалізму в мистецтві. Активними учасниками цих виставок були українські художники М. Кузнецов, С. Світославський, М. Пимоненко, К. Костанді, П. Нілус, О. Мурашко, А. Куїнджі та ін.

Значні зміни сталися у царині художньої освіти. Так, у 1865 р. було засновано Одеську художню школу, у 1869 р. – Харківську художню школу М. Д. Раєвської-Іванової, у 1875 р. – Київську художню школу М. І. Мурашка. Діяльність цих навчальних закладів відіграла важливу роль у підготовці вітчизняних художніх кадрів і активізації художнього життя України.

У станковому живописі набули розвитку побутовий, історичний, портретний і пейзажний жанри. Під впливом демократичних тенденцій у розвитку культури перше місце посідає *побутовий жанр*, який безпосередньо відображає життя народу. Тематика цього жанру розширюється, він збагачується новими сюжетами й міцніше поєднується із суспільною проблематикою. Художники намагаються зобразити нового героя часу, нові відносини, що складаються в суспільстві, знайти й утвердити нові мистецькі цінності. Живописцями, які піднесли український побутовий жанр на високий рівень, були **Костянтин Трутовський** (1826–1893, «Хворий», «Жінка з полотном»), **Микола Пимоненко** (1862–1912, «Весілля в Київській губернії», «Свати», «Святкове ворожіння», «Жнива», «Хлібороб», «Ярмарок»), **Кириак Костанді** (1852–1921, «В люди», «У хворого товариша»), **Микола Кузнецов** (1850–1929, «На заробітки», «У свято», «На сінокіс») та інші.

Зростання зацікавленості минулим України, національно-визвольною тематикою зумовило піднесення *історичного жанру*. Однією з найвідоміших картин цього жанру є полотно «В'їзд Богдана Хмельницького в Київ», що належить пензлю **Миколи Івасюка** (1865–1930). На початку свого творчого шляху в історичному жанрі також працював видатний український живописець **Олександр Мурашко** (1875–1919). Він створив велике полотно «Похорон кошового», у якому відчутний вплив творчої манери великого російського художника Іллі Рєпіна, який був вихідцем з України і навчав О. Мурашка.

Любов до рідного краю, оспівування неповторної краси його природи були основою формування *пейзажного жанру*, який набуває самостійного ідейно-естетичного значення. Серед українських пейзажистів вирізняються **Володимир Орловський** (1842–1914, «Хати в літній день», «Жнива»), **Сергій Світославський** (1857–1931, «Вечір у степу»), **Петро Левченко** (1856–1917, «Село», «На Україні», «На Харківщині», «Задвірки Софійського собору»), **Архип Куїнджі** (1841–1910, «Місячна ніч на Дніпрі», «Українська ніч»). Видатним майстром пейзажу був **Сергій Васи-**

**льківський** (1854–1917), картини якого здобули європейське визнання. Він був одним із небагатьох художників, яким надавалося право виставляти свої картини на Паризькому салоні поза конкурсом. Митцеві вдалося майстерно поєднати здобутки реалізму з українською національною традицією і на цій основі передати неповторну красу природи України. Пейзажі С. Васильківського «*Козача левада*», «*Дніпровські плавні*», «*По Дону*» є справжніми шедеврами мистецтва.

Наприкінці XIX ст. розпочався творчий шлях відомого західноукраїнського художника **Івана Труша** (1869–1941). До його спадщини входять твори різних жанрів: побутові картини, пейзажі, портрети. Вагоме місце у його доробку посідає пейзажний жанр. Найвідоміші пейзажі – «*Луки і поля*», «*Самотня сосна*», «*Сосни*», «*Старі пні*», «*Захід сонця в лісі*». Але найбільше митця приваблювала природа Карпат, життя та звичаї їх мешканців. Ця тематика знайшла відображення в картинах «*Гагілки*», «*Гуцулка з дитиною*», «*Трембітарі*», «*Пралі*», «*Йордан на Гуцульщині*», «*Сільський господар*». І. Труш був також талановитим портретистом. Він створив серію чудових *портретів* діячів української культури: І. Франка, В. Стефаника, М. Лисенка, Лесі Українки.

## 1.6 Музична і театральна культура

У XIX ст. відбувається розвиток української національної музики. Як і в попередній період, провідною сферою творчості вітчизняних композиторів залишається *хорова музика*, однак її жанрова палітра значно розширюється. З'являється велика кількість обробок народних пісень, зразки духовної музики, які створювали майже всі українські композитори, хори акапельні і з супроводом, хорові мініатюри й твори великої форми – кантати.

В Україні, як і в Західній Європі, вагому національно-просвітницьку роль відіграла *опера*. Одним із перших видатних майстрів оперного жанру в українській музиці є **Семен Гулак-Артемівський** (1813–1873). Найвідоміший твір цього композитора – опера «*Запорожець за Дунаєм*», в якій використано зразки українського фольклору. «*Запорожець за Дунаєм*» належить до жанру лірико-комічної опери. Відповідно до особливостей цього жанру вона складається з невеликих музичних і танцювальних номерів, які чергуються з розмовною мовою. Склад дійових осіб також відповідає традиціям комічної опери: молоді закохані (ліричні персонажі) і старше подружжя, що свариться між собою (комічні персонажі). Виразна й доступна музична мова, реалістичне втілення українських народних образів, дотепний гумор – сприяли надзвичайній популярності цієї опери.

До другої половини XIX ст. належить становлення національної композиторської школи, засновником якої був видатний музично-громадський

діяч, талановитий композитор, непересічний хоровий диригент і фольклорист, високопрофесійний піаніст і педагог **Микола Лисенко** (1842–1912). Митець творив майже в усіх музичних жанрах, у багатьох з яких досяг вершин професіоналізму.

М. Лисенко сприяв становленню української опери. Творчість майстра охоплює різні оперні жанри, зокрема історико-героїчну («*Тарас Бульба*»), лірико-побутову («*Наталка Полтавка*»), комічну («*Різдвяна ніч*»), лірико-фантастичну («*Утоплена*»), оперу-сатиру («*Енеїда*») та ін. Велику зацікавленість викликає реалістична опера «*Тарас Бульба*», музика якої сповнена волелюбними мотивами й патріотичним пафосом, узагальнено втіленими в музиці. Драматургія опери побудована на конфліктному зіставленні двох ворожих сил – українського народу і польської шляхти. Основний ідейно-образний зміст твору симфонічними засобами передано в увертюрі.

Композитор також був засновником жанру *дитячої опери*. На лібрето вітчизняної письменниці та поетеси Дніпрової Чайки (Людмила Василевська-Березіна) він написав одноактну музичну казку «*Коза-дереза*», сатиричну оперу «*Пан Коцький*», фантастичну казку «*Зима і весна*».

Яскраву сторінку спадщини М. Лисенка становить хорова музика. У цьому жанрі композитор писав як твори великої форми (урочиста кантата «*Радуйся, ниво неполітая*»), так і ліричні мініатюри («*Сон*» на слова О. Маковея, баркарола «*Пливе човен*»). Варто зауважити, що хор «*Боже великий єдиний*» М. Лисенка, який є високохудожнім зразком церковної хорової культури, став духовним гімном України.

Вагомим внеском у вітчизняну музику став також цикл вокальних і хорових творів «*Музика до “Кобзаря” Т. Г. Шевченка*», в якому зображено цілу низку образів із народу. Солоспіви М. Лисенка вирізняються майстерним поєднанням прийомів народної та професійної музики, зокрема класичної й романтичної. Яскравими зразками цього жанру є романси «*У мене був коханий рідний край*», «*Коли розлучаються двоє*» на вірші Г. Гейне та ін.

Серед фортепіанних творів композитора є п'єси-мініатюри, як наприклад, лірична «*Елегія*», та епічні твори віртуозного плану – *Друга рапсодія*.

М. Лисенко створив праці «*Характеристика музичних особливостей українських дум і пісень, виконуваних кобзарем Остапом Вересаєм*» і «*Народні музичні інструменти на Україні*». Збирацька і науково-теоретична діяльність композитора заклала основи української музичної фольклористики.

Різнобічна творча діяльність М. Лисенка мала виняткове значення для розвитку української культури: у процесі поєднання народної та класичної музики відбулося остаточне формування стилю української професійної музики в його загальнонаціональному масштабі.

Вагомий внесок у розвиток національної музики, популяризацію української народної пісні здійснили композитори: **Петро Сокальський** (1832–1887) – опери «*Мазепа*», «*Майська ніч*», «*Облога Дубна*», «*Боротьба на Україні*»; **Петро Ніщинський** (1832–1896) – музична картина «*Вечорниці*» до п'єси Т. Шевченка «*Назар Стодоля*»; **Михайло Калачевський** (1851 – між 1910 і 1912) – «*Українська симфонія*»; **Микола Аркас** (1852–1909) – опера «*Катерина*».

У середині XIX ст. активізується діяльність композиторів перемишльської школи, засновником якої став один із перших українських професійних композиторів Галичини **Михайло Вербицький** (1815–1870). Він створив музично-сценічні композиції під назвою співо-гри: «*Верховинці*», «*Школяр на мандрівці*», «*Підгоряни*» та ін. Хорова та інструментальна музика композитора була тісно пов'язана з галицькими народними піснями й танцями. Варто зауважити, що М. Вербицький написав музику на вірш поета і фольклориста П. Чубинського «*Ще не вмерла України...*», що зі здобуттям Україною незалежності став державним гімном, символом відродження й єдності українського народу.

Розвитку української музики на землях Західної України в другій половині XIX – на початку XX ст. сприяла активна музично-громадська і творча діяльність композиторів **Анатолія Вахнянина** (1841–1908) – організатора й керівника музичних товариств «Торбан», «Боян», засновника і першого директора Львівського музичного інституту ім. М. Лисенка, автора першої в Галичині опери «*Купало*»; **Остапа Нижанківського** (1862–1919) – хорового диригента, засновника музичного видавництва «Бібліотека музикальна», автора чоловічих хорів без супроводу, фортепіанних композицій («*Вітрогони*»); **Дениса Січинського** (1865–1909), який заснував музичну школу і видавництво в Станіславі, створив оперу «*Роксолана*», хорові та вокальні твори («*Лічу в неволі*», «*Не співай мені сеї пісні*», «*Як почувеш вночі*»). Просвітницькою та педагогічною роботою займався у Чернівцях композитор, письменник і педагог **Сидір Воробкевич** (1836–1903). У хоровому доробку митця понад 400 творів, більшість з яких він написав на власні тексти. Окрім цього композитор створив оперети («*Убога Марта*», «*Гнат Приблуда*»).

Отже, творча та просвітницька діяльність українських композиторів сприяла піднесенню вітчизняної музичної культури на новий, якісно вищий професійний рівень.

Важливу роль у національно-культурному відродженні українського народу відіграло становлення сучасного театру. Основи українського професійного театру були закладені в Харкові та Полтаві, що були важливими центрами театрального життя України початку XIX ст. У 1808 р. після тривалої перерви було поновлено роботу **Харківського театру**, директором і режисером якого у 1812 р. став **Григорій Квітка-Основ'яненко**. До скла-



ду трупі театру входили талановиті актори, серед них – обдарований **Михайло Щепкін** (1788–1863).

**Полтавський театр** очолив **Іван Котляревський**, з ініціативи якого М. Щепкіна було викуплено з кріпацтва. М. Щепкін був справжнім новатором на ниві українського театрального мистецтва, здійснив перехід від класичної манери гри до сценічного реалізму, став першим виконавцем ролей **Виборного** у «Наталці Полтавці» та **Чупруна** в «Москалеві-чарівнику». Актор виступав на сценах Харкова, Полтави, Києва, пізніше працював у Москві. Разом зі М. Щепкіним із 1837 р. грав визначний український актор **Карпо Соленик** (1811–1851). Його театральна діяльність пов'язана з театрами Києва, Полтави, Одеси, і найдовше Харкова, де він очолював театральну трупу. На ниві вітчизняного театрального мистецтва успішно працював відомий на той час актор і режисер **І. Дрейсіг** (1791–1888), який чудово виконував ролі **Виборного**, **Чупруна** і **Шельменка**, а також уже згаданий талановитий оперний співак і композитор **Семен Гулак-Артемовський**.

Український театр базувався на національних традиціях театрального мистецтва, звертався до скарбів народної творчості. Давні традиційні ігри і обряди (сватання, вечорниці, весілля) використовували у своїх творах **Г. Квітка-Основ'яненко**, **І. Котляревський**, **Т. Шевченко**. Лірична пісня, дотепний народний гумор, побутова яскравість характерів стали важливими компонентами драматургії, зумовлюючи своєрідність жанрів і стильових особливостей українського театру.

Великої популярності в Україні набули російські комічні опери – драматичні твори, де розмовні сцени чергувалися з піснями – аріями, дуетами, вокальними ансамблями. Українські драматурги використовували досвід російської комічної опери, проте вони пішли значно далі, створивши реалістичні п'єси, в яких правдиво відбивалася дійсність, змальовувалися життєві, багатогранні характери, означилися характерні для того часу соціальні конфлікти.

Найкращими зразками української драматургії першої половини XIX ст. вважають «*Наталку Полтавку*» **І. Котляревського**, «*Сватання на Гончарівці*» **Г. Квітки-Основ'яненка**, «*Назара Стодолю*» **Т. Шевченка**.

Поряд із новоствореним професійним театром в Україні активно розвивається аматорський театральний рух. Аматорські театральні вистави стали важливим чинником національно-культурного відродження в Україні. У 50 – 60-х роках XIX ст. такі вистави відбувалися у **Чернігові**, **Єлисаветграді**, **Немирові**.

У 1864 р. у Львові при товаристві «*Руська бесіда*» було створено **Руський народний театр**, який очолив **О. Бачинський**. До його репертуару входили твори наддніпрянських і західноукраїнських письменників, найкращі зразки європейської драматургії. Колектив давав вистави у містах

Східної Галичини та Північної Буковини. Однак, незабаром через гостре суперництво між москвофілами і народовцями за вплив на нього театр почав занепадати.

Після Емського указу (1876 р.) театральне життя в Україні практично завмерло, бо українські вистави були заборонені. У 80-х роках губернатори отримали право давати дозвіл на українські вистави і театральна справа в Україні поживалася. У 1882 р. в Єлисаветграді за активної участі **Марка Кропивницького** (1840–1910) було створено професійний театр. До провідної трупи ввійшли відомі зірки української сцени **Микола Садовський** (1856–1933), **Панас Саксаганський** (1859–1940), **Марія Заньковецька** (1854–1934), **Іван Карпенко-Карий** (1845–1907) та інші. Організатором хору, оркестру, декорацій був **Михайло Старицький** (1840–1904). Репертуар трупи становили переважно твори української класики – «Наталка Полтавка» І. Котляревського, «Назар Стодоля» Т. Шевченка, «Чорноморці» М. Старицького, «Сватання на Гончарівці» й «Шельменко-денщик» Г. Квітки-Основ'яненка та ін. Вистави трупи різко виділялися на тлі тодішнього театру як змістом, так і виконанням. Кропивницький-режисер прагнув до ідейно-художньої цілісності спектаклів, до гармонійного поєднання таких компонентів, як акторська гра, художнє оформлення, музика, спів, танці. Кожна трупа утримувалась лише з касової виручки. Колектив не мав стаціонарного приміщення і був приречений на мандрівне життя. Вистави театру з великим успіхом проходили у Києві, Чернігові, Полтаві, Харкові та інших містах України.

У 1885 р. трупа, до складу якої входило близько ста осіб, розділилася на дві – під керівництвом М. Кропивницького та під керівництвом М. Старицького.

Наприкінці ХІХ ст. в українському театральному мистецтві розвивається реалістично-побутовий напрям з елементами етнографізму. Великий внесок в оновлення репертуару здійснили М. Кропивницький, М. Старицький, І. Карпенко-Карий.

У драматургічній спадщині **Марка Кропивницького** понад 40 п'єс. Серед них: *«Дай серцю волю, заведе в неволю»*, *«Доки сонце зійде, роса очі виїсть»*, *«Глитай, або ж навук»*, *«Дві сім'ї»*, водевіль *«По ревізії»*, жарт *«Пошились у дурні»* та ін. У своїх творах драматург показав себе глибоким знавцем життя українського народу, його звичаїв, побуту, мови.

Чільне місце в українському театральному мистецтві посідає творчість письменника, драматурга **Михайла Старицького**. Дбаючи про розширення репертуару українського театру, М. Старицький інсценізував багато прозових творів українських, російських, зарубіжних письменників – *«За двома зайцями»*, *«Різдвяна ніч»*, *«Тарас Бульба»*, *«Сорочинський ярмарок»*, *«Утоплена»*, *«Юрко Довбиш»*, *«Циганка Аза»* тощо. Переосмислені та значно художньо ускладнені, ці обробки стали по суті новими самостій-

ними творами. Серед власних п'єс М. Старицького найвідоміші соціально-побутові драми *«Не судилось»*, *«Ой не ходи, Грицю, та й на вечорниці»*, *«Талан»*, історичні драми *«Богдан Хмельницький»*, *«Маруся Богуславка»*, *«Остання ніч»*, *«Облога Буші»*, низка дотепних водевілів. Творчість М. Старицького реалістична, демократична за змістом і спрямуванням, сповнена глибоким почуттям любові до рідного народу та його героїчного минулого.

Найвизначнішою постаттю в українській драматургії другої половини XIX ст. є **Іван Карпенко-Карий**. Його драми та комедії поряд із п'єсами М. Кропивницького і М. Старицького становили міцну основу репертуару українського реалістичного театру. У плані психологічної соціально-побутової драми написані відомі п'єси *«Наймичка»*, *«Безталанна»*. Невмирущу славу драматургу принесли його сатиричні комедії *«Мартин Боруля»*, *«Сто тисяч»*, *«Хазяїн»*, у яких висміюється гонитва багатіїв за наживою, їхня глитайська психологія. Декілька п'єс І. Карпенко-Карий присвятив історичному минулому України (*«Бондарівна»*, *«Сава Чалий»*). Твори драматурга характеризуються незвичайною емоційністю, ліричністю, напруженістю ситуації, яскравістю мови персонажів, показом органічних зв'язків людини з її оточенням. *«Я взяв життя»*, – говорив драматург і цим визначив основний принцип своєї творчості.

Ідейна глибина, демократичний пафос соціального викриття, сила реалістичного проникнення в суспільні відносини, в морально-етичні засади пореформеної доби – все це свідчило про новаторський характер української драматургії другої половини XIX ст.

Отже, попри доволі складні умови розвитку української культури в XIX ст. у цей період відбувався процес формування української нації. З'явилася українська інтелігенція, яка стала основною рушійною силою національно-визвольного руху й культурного відродження України. У згаданий період в культурному розвитку спостерігалася активізація антиукраїнської політики у сфері освіти, літератури, художньої культури. Русифікаторська політика царизму на українських теренах стримувала розвиток національної школи та освіти. Однак ці обставини слугували об'єднанню національних сил для розбудови української культури.

### **Запитання та завдання для самоконтролю**

1. Охарактеризуйте концепції культури XIX ст.
2. Український романтизм. Про кого з літературних діячів ви можете розповісти?
3. Особливості освіти на українських землях XIX ст.
4. Розвиток вищої освіти у XIX ст.

5. Спробуйте написати твір-роздум: «У чому сучасність поезій Т. Шевченка?»

6. Які художні стилі набули розвитку в архітектурі та образотворчому мистецтві України ХІХ ст.? Охарактеризуйте їхні особливості.

7. Які пам'ятки архітектури та образотворчого мистецтва класицизму ви знаєте?

8. Назвіть відомих українських художників ХІХ ст. та їхні твори. Чим вас приваблює їхня творчість?

9. У чому полягає історико-культурне значення діяльності М. Лисенка?

10. Охарактеризуйте творчість видатних українських драматургів ХІХ ст.

11. Про кого з діячів культури доби національно-культурного відродження ви можете розповісти?



## РОЗДІЛ ІІ

### ТВОРЧІСТЬ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

**Тарас Гунчак «ПРОРОКА НЕ ЧУЮТЬ НА СВОЇЙ ЗЕМЛІ».** (З книги: Україна Incognita / за заг. ред. Л. Івшиної. – К. : Факт, 2002. – 400 с.).

Шевченко і Україна – це немов два нерозривні поняття, оскільки ми бачимо поета як одержимого борця за права знедолених кріпаків та упо-слідженого народу України. Шевченко-Пророк немов озвучує плач пригноблених і своїм вогненным словом наголошує на багатовимірності національної і соціальної драми, представляючи з любов'ю і жорстокістю народ України в усіх його проявах. Шевченко, як поет національної ідеї, був дуже суперечливим, оскільки серед протилежностей і заперечень він шукав цілісності свого народу.

«Тараса Шевченка розуміємо настільки, – писав Іван Дзюба, – наскільки розуміємо себе, свій час і Україну в ньому». Виходячи з такої позиції, яку я цілком поділяю з автором, маю враження, що Україна, поза покладанням квітів біля пам'ятників Шевченку, не відчуває Шевченкових болів за українську людину, якій відібрали почуття особистої та національної гідності, прищепивши їй почуття неповноцінності, рабства і вислужницт-

ва. Похідною цих злиденних почуттів є безмежна заздрість та недоброзичливість, яка відчувається на всіх рівнях української спільноти. Невже нічого не змінилось в нас від часу, коли Шевченко з болем в серці писав:

*Один на другого кують  
Кайдани в серці. А словами,  
Медоточивими устами  
Цілюються і часу ждуть,  
Чи швидко брата в домовині  
З гостей на цвинтар понесуть?*

(«Подражаніє 11 Псалму»).

Виринає тривожне питання – це ми такі, чи історично нам прищеплене рабство, з якого ми не можемо визволитись і до сьогодні практикуємо «хто кого», з ностальгією пригадуємо час, коли нам казали, що і як робити. Пригадується мені відзначення 1-го травня, коли Хрещатиком йшли бабці і діди до пам'ятника свого натхненника, Леніна – творця людиноненавистницької системи, яка знищила мільйони українського народу, а між ними йшла жінка з дитячим візочком, прикрашеним червоним прапором із серпом та молотом. Ця трагічна сценка і болісні слова Шевченка: «Неначе люде подуріли, німі на панщину ідуть і діточок своїх ведуть», які тоді прийшли мені на думку, до сьогодні не можу забути. Аж моторошно стає, не вже ж ми дійсно нічого не навчились, чи може, засвоїли рабську обоятність до трагедії цілих поколінь українського народу і стали тільки нікчемними споживачами хліба, оскільки комуністи твердили, що людина є тим, що вона їсть? Шевченко, який шукав правду і любов між людьми, з болем писав:

*Люде, Люде!  
За шмат гнилої ковбаси  
У вас хоч матір попроси,  
То оддасте.*

(«Титарівна»).

Шевченко, немов Пророк Єремія, плаче над руїною своєї батьківщини та свого народу, який не зумів оборонити своїх прав. Та Шевченко понад-часовий, в нього минуле, сучасне і майбутнє творять немов одну картину буття його народу.

Можна собі уявити, з яким болем цей страдник за право українського народу бути вільним на своїй землі писав:

*А ми дивились і мовчали  
Та мовчки чухали чуби.*

*Німії, подлії раби,  
Підніжки царській, лакеї  
Капрала п'яного! Не вам,  
Не вам, в мережаній лівреї  
Донощики і фарисеї,  
За правду пресвятую статъ  
І за свободу. Розпинать,  
А не любить ви вчились брата!  
О роде суетний, проклятий,  
Коли ти видохнеш?*

(«Юродивий»).

Питання національної безхребетності та запроданості Москві, яка саме була тою руйнуючою силою України, її духового та політичного буття, глибоко турбували Шевченка, оскільки для нього Україна – це життєдайна, любляча мати, яка страждала за долю своїх дітей. Його слова, це немов викрик наболілої душі:

*Сини мої на чужині  
На чужій роботі.  
Дніпро, брат мій, висихає,  
Мене покидає,  
І могили мої милі  
Москаль розриває...  
Нехай риє, розкопує,  
Не своє шукає,  
А тим часом перевертні  
Нехай підростають  
Та допоможуть москалеві  
Господарювати,  
Та з матері полатану  
Сорочку знімати.  
Помагайте, недолюдки,  
Матір катувати.*

(«Розрита могила»).

Чи не час українському народові прислухатись таки до слів свого пророка і, шукаючи джерел своєї сили в Матері-Україні, позбутись трагічного минулого і будувати світле майбутнє для себе, своїх дітей та своїх онуків у своїй самостійній державі? Шевченко-Прометей, немов той розіп'ятий велетень синіх Кавказьких гір, ще й сьогодні волає до нас: СХАМЕНІТЬСЯ! Та Шевченко, як безпощадний критик, є рівночасно майже Божественний у своїй любові, яка перемагає розпач зраненої душі. До речі, він критикує саме тому, що любить, бо він поет порозуміння, милосердя і світлого майбутнього. Він поет Слова, Правди, Волі, Слави і Любові – поняття, які повинні бути дороговказом українському народу до його світлого майбутнього. Поет-пророк Шевченко вживає слово, як зброю в боротьбі за краще майбутнє свого народу. Слово в творчому арсеналі Шевченка – це щось більше ніж засіб комунікації. Воно є життєдайною силою людського буття:

*Подай душі убогій силу  
Щоб огненно заговорила,  
Щоб слово пламенем взялось,  
Щоб людям серце розтопило.  
І на Україні понеслось,  
І на Україні святилось  
Те слово, Божеє кадило,  
Кадило істини. Амінь.*

(«Неофіти»).

Мабуть, найвиразніше наголошує Шевченко на Слові, як зброї в обороні буття свого знедоленого народу, коли пише:

*Воскресну нині! Ради їх,  
Людей закованих моїх,  
Убогих, нищих... Возвеличу  
Малих отих рабів німих!  
Я на сторожі коло їх  
Поставлю слово.*

(«Подражаніє 11 Псалму»).

Але для кого це Шевченкове СЛОВО потрібне в сучасній Україні, коли на кожному кроці чуєш російську мову? Невже почуття духовного колоніального статусу може задовольнити людину до тої міри, що вона не шукатиме творчого національного самовияву своєю рідною мовою? Відповідь на це питання мусить собі дати кожна чесна людина, яка бажає бути вільною у вільному суспільстві. Щоб досягнути цю мету, Шевченко просить Бо-

га допомогти людям «Любити правду на землі» та «всім нам вкупі на землі Єдинонмисліє подай і братолюбіє пошли».

Тарас Шевченко, одержимий пророк і поет, окрім жорстокої долі українського народу, був глибоко переконаний, що рабство минеться і що українці житимуть у своїй державі, як інші вільні народи в світі. Цю свою мрію, яка була змістом цілого його життя, Шевченко описав дуже коротко, даючи їй універсальне, майже утопічне, значення:

*І на оновленій землі  
Врага не буде супостата,  
А буде син, і буде мати,  
І будуть люди на землі.*

Хочеться вірити в те, що його утопічна мрія стане реальністю.

### **Приклади студентських творчих робіт на тему «В чому сучасність поезій Т. Шевченка?»**

#### **Луцишин Геннадій, (ФІТКІ)**

Великий Кобзар – гордість української культури, але... він і гордість української національності, Людина з великої букви, патріот, подвиг якого полягав передусім у тому, що він вивів поняття про свій народ, повернувши цьому поняттю його споконвічну єдність. Його неймовірна заслуга ще й у тому, що Шевченко підніс до загальнолюдського рівня відроджувану літературу цього народу, а отже культуру і національну свідомість.

В утвердженні суверенності свого народу і його духовності – в цьому теж великий подвиг Шевченка. Нині Україна самоутверджується для себе і для світу. Наш народ, як сказав Янка Купала, «хоче людьми бути». Саме цього хотів і Великий Шевченко, саме цій сокровенній меті присвятив життя. Його ідеал – Україна «сім'ї великої, сім'ї вольної, нової». Цьому присвячена вся його творчість, – увесь його безцінний скарб. Чимало було посаджено зернин незалежності України, але тільки Шевченкова проросла, і уже в нас з'явилися перші бруньки. Плакаючи паросток далі, як можна забути Великого Садівника?! В цьому сучасність Шевченкова.

Якщо, відкривши навмання «Кобзар», прочитати будь-який вірш і переосмислити його глибинну суть в сучасних позиціях, одразу стає зрозуміло: поезія адресована саме нам, сучасникам, нащадкам творця. Наприклад, «Гайдамаки»: «Того ж батька, такі ж діти, – жити б та брататись», ... «ні, не вміли, не хотіли...». І в цьому сучасність Шевченка.

Не дарма ж його називають пророком. Він був і є пророком. Навіть глибше, ніж у біблійному значенні слова. Крім того, що Шевченко – затя-



тий співець добра і справедливості, голос істини, совісті і честі – нам є відомі біблійні пророки – він доповнював їх глибшим розумінням людської душі, єднанням людини з людиною, з природою і світом духовно. А чи не цього не вистачає зараз нам, праправнукам Кобзаря?

І в цьому теж сучасність Шевченка. Синам свого народу він передав непорушні заповіді, і серед них перший і останній: «свою Україну любіть, Любіть її ... во время люте, в останню тяжкую минуту. За неї Господа моліть». Чи не живемо ми в те саме «время», коли «Україна» під тиском глобалізації почне зникати зі свідомості народу. Який теж, до речі, під загрозою поляризації навколо чужого, перестане бути тільки-но з'явився, українським народом? І в цьому теж сучасність Шевченка. Але зараз ми стверджуємось під гаслом Шевченка, під його ідеалом прагнення здобути національну самосвідомість і гідність.

У цьому вічність і невмируща пам'ять Шевченка.

### **Крещенецька Марія, (ФІТКІ)**

Великий Кобзар, поет, художник – такими словами можна назвати Тараса Шевченка. Його ім'я відоме усім українцям, багатьом поколінням. Але ж не дарма він такий відомий.

Своєю поезією Шевченко виявляв усі думки, прагнення, відкривав свою душу. Перед нами він постає, насамперед, патріотом неньки-України. Мало хто з таким натхненням, поривом ставав на захист Батьківщини. Про це свідчить цитата із «І мертвим, і живим, і ненародженим землякам моїм в Україні і в не Україні моє дружнє посланіє»:

*В своїй хаті й своя правда,  
І сила, і воля.  
Нема на світі України,  
Немає другого Дніпра  
А ви претесь на чужину  
Шукати доброго добра  
Добра святого!*

А як він вмів описувати природу... Після прочитання його рядків складається враження, ніби сама там побувала, відчула пахощі весняних квітів або почула голос соловейка у гаю.

*Дивлюсь аж світає,  
Край неба палає,  
Соловейко в темнім гаї  
Сонце зустрічає.*

*Тихесенько вітер віє,  
Степи, лани мріють,  
Між ярами над ставами верби зеленіють.*

(Комедія «Сон»).

Ще однією захоплюючою рисою у Шевченка було вміння передавати людські риси характеру. При цьому здається, що він писав не про людей XIX ст., а про сучасний народ. Виявляється, людська природа зовсім не змінюється за роки: все ці самі запроданці, неуки, зрадники, егоїсти, «Мов кабани годовані – пикаті, пузаті!...» (комедія «Сон»). Поезія автора наповнена печаллю, тугою, у ній звучить протест і застереження. Ніби він говорить до нас: «Ось, і таке буває, придивись до оточуючих, не зроби помилки».

*Якби ви вчилися так, як треба,  
Той мудрість би була своя.  
А то залізете на небо:  
„І ми не ми, і я не я,  
і все те бачив, і все те знаю,  
нема ні пекла ані раю,  
немає й бога, тільки я!”*

(«І мертвим, і живим...»).

*Не завидуй багатому:  
Багатий не знає  
Ні приятні, ні любові –  
Він все те наймає.  
Не завидуй могутому,  
Бо той заставляє.  
Не завидуй і славному:  
Славний добре знає,  
Що не його люди люблять,  
А ту тяжку славу,  
Що він тяжкими сльозами  
Вилив на забаву.*

(«Не завидуй»).

*... А той нишком у куточку  
Гострить ніж на брата.  
А той, тихий та тверезий,  
Богобоязливий,  
Як кішечка підкрадеться,  
Вижде нещасливий  
У тебе час та й запустить  
Пазурі в печінки, –  
Не благай, не вимолять:  
Ні діти, ні жінка.*

(«Сон»).

Шевченко закликає мати свою голову на плечах, адже недарма у людини є розум, користуватись ним, здобувати ним знання у всіх сферах життя. При цьому потрібно цінувати отримане і не забувати свого коріння.

*Не дуріте самі себе,  
Учітесь, читайте,  
І чужому наuczайтесь,  
Й свого не цурайтесь.*

(«І мертвим, і живим...»).

Тарас Григорович був символом свого часу, та не лише свого. Сьогодні вже не той діалект, а українська мова частково русифікована, але кожен зрозуміє його вірші. Кожен знайде споріднену з собою частинку, відголос своєї душі.

### **Мастюк Ірина, (ФЕЕЕМ)**

Колись, як і кожна, мабуть, дитина, я знала про Шевченка те, що він поет, що він «українська душа» і що його вірші потрібно вчити напам'ять. «Напам'ять» означало, що дитина повинна силоміць визубрити слова та бажано порядок цих слів...

Звичайно, і мови не могло бути хоч про якусь симпатію (хіба що повага до людини, про яку так захопливо говорять старші). Я навіть не думаю, що хтось розумів те, чому це саме він є найкращим серед українських поетів.

Та, на щастя, для мене все змінилось. А почалось це з того, що одного разу мій друг прочитав мені уривок з поеми «Сон»:

*У всякого своя доля  
І свій шлях широкий:  
Той мурує, той руйнує,  
Той неситим оком  
За край світа зазирає –  
Чи нема країни,  
Щоб загарбать і з собою  
Взять у домовину,  
Той тузами обирає  
Свата в його хаті,  
А той нишком у куточку  
Гострить ніж на брата.  
А той, тихий та тверезий,  
Богобоязливий,  
Як кішечка, підкрадеться,  
Вижде нещасливий  
У тебе час та й запустить  
Пазурі в печінки, –  
І не благай: не вимолять  
Ні діти, ні жінка.  
А той, щедрий та розкошний,  
Все храми мурує;  
Та отечество так любить,  
Так за ним бідкує,  
Так із його, сердешного,  
Кров, як воду, точить!..  
А братія мовчить собі,  
Витріщивши очі!  
Як ягнята. «Нехай, – каже, –  
Може, так і треба».  
Так і треба! Бо немає  
Господа на небі!*

*А ви в ярмі падаєте  
Та якогось раю  
На тім світі благаєте?  
Немає! Немає!  
Шкода й праці. Схаменіться:  
Усі на сім світі –  
І царята і старчата –  
Адамові діти.  
І той... і той... а що ж то я?!  
Ось що, добрі люди:  
Я гуляю, бенкетую  
В неділю і в будень.  
А вам нудно! Жалкуєте!  
Єй-богу, не чую,  
І не кричить! Я свою п'ю,  
А не кров людськую.*

Чесно кажучи, мене він злякав – дуже захоплено того уривка було розказано, якимось інакше, не так, як вчили. Але увагу привернув.

Ще більше допомогла музика. Багато українських виконавців клали на музику вірші Т. Г. Шевченка. З того, що я почула, приголомшили мене «Микита Швачка» і «Суботів» А. Середи. Хоча не одразу я дізналась, що ті пісні із Шевченкових віршів зроблені, а коли дізналась – ще більше була вражена...

Все вищеперераховане примусило мене тоді взяти до рук «Кобзаря» і до сьогодні я не шкодую.

Дійсно, Шевченко є дуже талановитим поетом з розряду тих письменників, що пишуть раз, а виходить, що на усі часи.

Загалом це і є особливість справжньої літератури – бо ж всі проблеми порушуються одні й ті ж самі – ще з давніх часів. І навряд чи хоча б якась одна із них зникне у майбутньому. З часом змінюється лише тип відтінку, якого набуває при народженні твір. Щодо Шевченкових творів, то вони мають дуже яскраво-український присмак, такий собі жовтуватий, вицвілий од часу колір облюбованих фотографій в сімейному фотоальбомі, або чиста та нова музика. Хіба що слова трохи страшнуваті бувають – та це вже наша специфіка.

Не думаю, що із часом щось зміниться. Шевченко завжди залишиться вічно новим і знайомим. Особливо для українських очей та вух.

## Кучер Сергій, (ФЕЕЕМ)

Шевченка вважають пророком, бо у його поезіях можна знайти майбутнє. Щодо мене, то я вважаю його простою людиною, яка прожила надзвичайно важке життя і, незважаючи на це, залишила для нас такий великий творчий спадок. За це ми повинні схилити перед ним голову. Він прагнув волі і ми її здобули, бо йшли до цього усе життя. Мені подобається його вірш, написаний у 1845 р.:

*Не женися на багатій,  
Бо вижене з хати,  
Не женися на убогій,  
Бо не будеш спати.  
Оженись на вольній волі,  
На козацькій долі,  
Яка буде, така й буде,  
Чи гола, то гола  
Та ніхто не докучає  
І не розважає –  
Чого болить і де болить,  
Ніхто не питає.  
Удвох, кажуть, і плакати  
Мов лише неначе,  
Не потурай: легше плакати,  
Як ніхто не бачить.*

Я думаю, що він написав цей вірш під впливом розчарування. Адже як кожна емоційна людина, він закохувався, і причому дуже часто.

Ще парубком у Варшаві мав «любу Дуню, чорнобриву Пусіковську». Коли Шевченко став відомим поетом, несподіваний роман зав'язався у нього з 35-річною незаміжньою княгинею Кейкуатовою. У 1843 р. поет посватався до молоденької гарненької попівни зі свого рідного села. Але батьки, пам'ятаючи Шевченка ще кріпаком, йому відмовили. Потім платонічний роман у Шевченка виник з молодою дружиною коменданта Ускова. Згодом поет закохався у 15-річну акторку Катю. І навіть посватався. Але палка пристрасть змінилася гірким розчаруванням: «Від голови до п'ят погань!».

Усе сильніше Шевченка захоплює бажання одружитися: «Чи сяк, чи так, а я повинен одружитися, а то проклята нудьга скине мене зі світа». І це слова поета, який написав у 1848 р. такі рядки:

*Не хочу я женитися,  
Не хочу я братись,  
Не хочу я у запічку  
Дітей годувати.  
Не хочу я, моя мати,  
За плугом ходити  
Оksamитові жупани  
На риллі носити...*

Потім несподівано він вирішує побратися з молодою дівчиною-кріпачкою Харитею, яку бачив у приятелів. Друзі були шоковані і не допустили цього. Тоді Шевченко посватався до покоївки-кріпачки Ликери і коли вже наближалось весілля він, несподівано прийшовши додому, застав Ликеру в обіймах вчителя.

І у 1849 р., мабуть, уже зовсім зневірившись під впливом відчаю, Шевченко ніби запитує сам себе або невідомо у кого, але швидше він таким чином дійсно приймає за бажане:

*Нащо мені женитись?  
Нащо мені братись?  
Будуть з мене молодого,  
Козаки сміятись.  
Оженившись, вони скажуть,  
Голодний і голий,  
Занапастив, нерозумний,  
Молодую волю...*

Ось такий важкий життєвий шлях замовчуваного Шевченка. Свій біль, відчай, страждання він передавав віршами, часто заперечуючи себе, свої думки, але, можливо, так йому було легше сприймати свою нелегку долю. Життя цієї людини настільки не склалося, що навіть невідомо, де він був нещасливішим: у засланні, на чужині, чи на рідній землі, серед земляків, які однак, часто бачачи у ньому бідного кріпака, цуралися його.

Однак відомо, напевно, Шевченко, був революціонером. Ми – усі його нащадки і ще й досі зберегли цей дух у собі. А його поезії є стимулом і прикладом для боротьби за краще майбутнє.

## **Пашенко (Пісклярова) Ганна, (ФЕЕЕМ)**

### **1. «І мертвим і живим...»**

У знаменитому творі «І мертвим, і живим, і ненародженим землякам моїм в Україні і не в Україні моє дружнє посланіє» Тарас Григорович Шевченко звертається до України як пророк. Він розкриває суть української нації, щоб показати простим людям хто вони і яких батьків діти. Він зневажає тих, хто продав свою Україну, свій народ, він звертається до народу, прагне, щоб люди усвідомили себе господарями на своїй землі і не були слухняними виконавцями у панів.

Саме проблема духовності, морального обов'язку розкривається в творі «І мертвим, і живим...».

Шевченко засуджує тих дворян, що їздили за кордон, привозили звідти ліберальні фрази про «волю», «братерство». Але нічого не робили, щоб підняти освіту, культуру, історію й мову української нації, духовно збагатити себе й народ свій: «Якби ви вчилися так, як треба, то й мудрість би була своя...».

Поет переконливо доводить, що треба піднести українську мову й культуру на височінь, не відмежовуватись при цьому й від культур інших народів («І чужому научайтесь, і свого не цурайтесь»). Проблема морального обов'язку кожного громадянина актуальна і зараз.

### **2. «Сон» (комедія)**

Тарас Григорович бачить свою Україну великомученицею, яку царі розіп'яли на хресті. Це особливо спостерігається у поемі «Сон», коли поет нібито прилітає в «город чи то німецький, чи то турецький» і починає розбирати написи на пам'ятнику імператору:

*Це той Первий, що розпинав*

*Нашу Україну,*

*А Вторая доконала*

*Вдову сиротину.*

Та, незважаючи на те, що «кругом неправда і неволя, народ замучений мовчить», Т. Г. Шевченко намагається розбудити цей народ, здатний до праці, до боротьби.

Проблеми, які хвилювали поета, актуальні і для нашого часу. Адже, побудову суверенної України треба починати з боротьби за волю, за нашу долю, із виховання національної гідності, любові до народних святинь.

### **3. «Кавказ»**

У поемі «Кавказ» Тарас Григорович закликає до боротьби народу проти гнобителів, до боротьби за долю свою, і не тільки свого народу, а й ін-



ших народів, за його життя і розквіт. Проблеми, висвітлені Шевченком у поемі «Кавказ» актуальні і сьогодні.

«Борітесь і поборете» – за цим закликком, зверненим не тільки до народів Кавказу, а й до народу України розкривається волелюбна сутність поета. Якщо Україна буде боротись – то вона обов'язково переможе усіх ворогів і стане дійсно соборною і незалежною!

#### *4. Слово про Шевченка*

Феномен Т. Г. Шевченка відображає нашу національну природу, наше світосприйняття, наше минуле і нашу надію на майбутнє. Він символізує душу українського народу. Шевченко для нас більше, ніж великий поет – він національний мученик, розіп'ятий і воскреслий. Незвичайна сила духу дала йому можливість вистояти, любов до рідної України, до нещасного народу свого надавала йому сили для боротьби. Тому сьогодні ми з гордістю можемо сказати, що Великий Шевченко був видатним поетом і письменником, який віддав своє життя боротьбі за право людини бути Людиною:

#### *Дух народу!*

*Він народився на селі –  
Різки вербові били спину.  
Можливо й ріс на чужині...  
Але любив – лиш Україну.*

*Хто б міг подумать, що холоп,  
До сонця ясного злетить.  
Вчора – ніхто, сьогодні – Бог,  
Про нього слава скрізь гримить!*

*Він дійсно геній, дух народу,  
Борець за правду, за життя.  
Він нам пророкував свободу,  
Щасливе й радісне буття.*

*Нехай здійсниться це пророцтво,  
Пророцтво генія, митця.  
Щасливі діти – ось свідоцтво,  
Що є майбутнє – є життя.*

Пашенко Ганна

## СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Абрамович С. Д. Світова та українська культура : навч. посіб. / С. Д. Абрамович, М. Ю. Чікарькова. – Львів, 2004.
2. Антонович Д. Українська культура : лекції / Антонович Д. – К. : Либідь, 1993.
3. Асеев Ю. Стили в архитектуре Украины / Асеев Ю. – К. : Будівельник, 1989.
4. Буяльська Т. Б. Практична культурологія : Частина I : навч. посіб. / Т. Б. Буяльська, Т. І. Сідлецька. – Вінниця : ВНТУ, 2012.
5. Зінько О. В. Нариси української культури : навч. посіб. / О. В. Зінько, Ю. А. Зінько. – [2-ге вид. доповн., перероб.]. – Вінниця : ТОВ «Нілан- ЛТД», 2014.
6. Історія української архітектури / за ред. В. І. Тимофієнко. – К. : Техніка, 2003.
7. Історія української культури : курс лекцій / [Ліхолат О. В., Дігтяр П. А., Боева С. Ю. та ін.] ; під заг. ред. д-ра іст. наук С. О. Костилевої. – К. : НТУУ «КПІ», 2010.
8. Історія української та зарубіжної культури : навч. посіб. / С. М. Клапчук, Б. І. Білик, Ю. А. Горбань та ін. ; [за ред. С. М. Клапчука]. – [6-те вид., випр. і доп.]. – К. : Знання-Прес, 2007.
9. Культурологія : українська та зарубіжна культура : навч. посіб. / М. М. Закович, І. А. Зязюн, О. М. Семашко та ін. ; за ред. М. М. Заковича. – [3-тє вид., стер.]. – К. : Знання, 2007.
10. Лисенко М. Народні музичні інструменти на Україні / Лисенко М. – К. : Мистецтво, 1955.
11. Семчишин М. Тисяча років української культури / Семчишин М. – К., 1993.
12. Сідлецька Т. І. Історія української культури. Ч. I : навч. посіб. / Сідлецька Т. І. – Вінниця: ВНТУ, 2016.
13. Сідлецька Т. І. Історія української культури. Ч. II : навч. посіб. / Сідлецька Т. І. – Вінниця: ВНТУ, 2016.
14. Художня культура України : [навч. посіб.] / Л. М. Масол, С. А. Ничкало, Г. І. Веселовська, О. І. Оніщенко; [за заг. ред. Л. М. Масол]. – К. : Вища школа, 2006.
15. Шейко В. М. Історія української культури: навч. посіб. / В. М. Шейко, Л. Г. Тишевська. – К. : Кондор, 2010.

*Навчальне видання*

**Методичні вказівки**  
**до теми «Національно-культурне відродження України**  
**ХІХ ст.» з дисципліни**  
**«Історія української культури»**  
**для студентів усіх спеціальностей**

Укладачі: *Олена Василівна Зінько*  
*Тетяна Іванівна Сідлецька*

Рукопис оформила *Т. Сідлецька*

Редактор *Т. Старічек*

Оригінал-макет виготовив *О. Ткачук*

Підписано до друку 24.06.2020 р.  
Формат 29,7×42¼. Папір офсетний.  
Гарнітура Times New Roman.  
Друк різнографічний. Ум. друк. арк. 2,52.  
Наклад 40 (1-й запуск 1–21) пр. Зам. № 2020-074.

Видавець та виготовлювач  
Вінницький національний технічний університет,  
інформаційний редакційно-видавничий центр.  
ВНТУ, ГНК, к. 114.  
Хмельницьке шосе, 95,  
м. Вінниця, 21021.  
Тел. (0432) 65-18-06.  
**press.vntu.edu.ua;**  
*E-mail: kivc.vntu@gmail.com.*  
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи  
серія ДК № 3516 від 01.07.2009 р.